

Б.Ж. Айтимов^{1*}, Е.Ш. Дусипов², Б.А. Сериев¹

¹ I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан;

² ҚР Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: bola_30081978@mail.ru, ORCID ID 0000-0001-7928-8550, Scopus Author ID 56809373000,
seriev_bolat@mail.ru, d.e_64@mail.ru)

Коммерциялық емес ұйым түсінігі, оның азаматтық құқық жүйесіндегі орны

Мақалада «коммерциялық емес ұйымның» ғылыми-көпшілік ортада қалыптасқан түсінігі тәжірибелік мысалдармен, шетелдік теориялық ойлармен салыстырыла отырып зерттелген. «Коммерциялық емес ұйым» ұғымын дәл қазіргі уақытта қайта қарау аса маңызды болып отыр. Оның басты себебі, азаматтардың саяси-экономикалық, әлеуметтік белсенділіктерін арттыру арқылы жергілікті өзін-өзі басқарудың қазақстандық тәжірибесін қалыптастыру мен дамыту, нәтижесінде жергілікті мәселелерді тұрғындардың өз әлеуетін пайдалана отырып шешу болып отырғаны айқын. Алайда «коммерциялық емес ұйым» ұғымын оның негізгі мақсаттары тұрғысынан зерттеген ғылыми-теориялық ойлардың аздығы байқалады. Бұл өз кезегінде коммерциялық емес ұйымдар турасындағы отандық заңнаманы жетілдіруге мүмкіндік бермейтіні анық. Осы саладағы заңнаманың халықаралық және шетелдік ұйымдардың қатысынсыз дамымауының басты себептерінің бірі азаматтық қоғамды қалыптастыру мен дамытуға бағытталған мемлекеттік саясаттың жетілмеуінен байқауға болады. Бұл осы саланы дамытуға мүдделі мемлекеттік органдардың жұмысының нәтижесі деп білеміз. Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасы азаматтық заңнамасы бойынша «коммерциялық емес ұйым» түсінігін айқындап, оның азаматтық құқық және де жалпы мемлекеттік-қоғамдық деңгейдегі орнын анықтау. Мақалада зерттеудің статистикалық, талдау, синтездеу, салыстырмалы-құқықтық, лингвистикалық әдістерімен қатар, олардың тәжірибелік дамуын зерттеуде нақты-әлеуметтік, құқықтық аудит жүргізу сияқты тәсілдер қолданылды. Ғылыми-зерттеулердің нәтижесінде коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдарды ажыратудың қалыптасқан белгілерін қолданудың мүмкіндігі аз екендігі, осы себепті оларды өзара ажыратудың «қоғамдық пайдалылығы» сияқты т.б. жана өлшемдерін қалыптастыру қажеттігі негізделді.

Кілт сөздер: заңды тұлға, коммерциялық емес ұйым, азаматтық құқық, заңды тұлғаның белгілері, жарғылық қызмет.

Kipicne

Әлемдік жаһандану процесінің күшеюі адамның бірлесу бостандығына құқығын жаңаша қырынан қарауды талап етеді. Осы себепті коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) қызметін құқықтық реттеудің халықаралық тәжірибесін қазақстандық ерекшеліктерді ескере отырып ендіру уақыт талабы. ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлт жоспары — Қазақстандық арманға бастайтын жол» атты мақаласында жаһандық қарама-қайшы әлемде еліміз өзінің тұрақтылығын әрбір ішкі және сыртқы сын-тегеуріндерге лайықты әрекет жасай отырып сақтап қалатыны айтылған [1]. Сондықтан да тұрғындарды қоғамдық процестерге кеңінен тарту арқылы азаматтық қоғамды дамытып, демократиялық, саяси және экономикалық жаңғыртуларды тікелей іске асыратын коммерциялық емес ұйымдарды құқықтық қамтамасыз етуді зерттеу өзекті мәселе деп айта аламыз.

Елімізді үздік отыздыққа апарар «100 нақты қадамның» 97-қадамында коммерциялық емес ұйымдар (азаматтық қоғам институты ретінде) қызметін құқықтық реттеуді жетілдіру азаматтық белсенділікті жандандырып, өзін-өзі реттеу мен жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытатындығы, сол арқылы азаматтардың шешімдер қабылдау үдерісіне қатысу мүмкіндігін кеңейтуге мүмкіндік туғызатындығы айтылған [2]. Демек тұрғындардың өзіндік ұйымдасуына мүмкіндік беретін коммерциялық емес ұйымдардың қалыптасуы мен дамуына қажетті құқықтық орта қалыптастыру жергілікті өзін-өзі басқаруда маңызды орын алады. Ал, мемлекеттік құрылымы унитарлы болып келетін Қазақстан үшін жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастыру әлі күнге дейін көкейтестігі жоғары мәселе.

*Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: bola_30081978@mail.ru

Қазақстан Республикасы 2005 жылы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау арқылы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын сақтауда өз алдына міндеттемелер қойған. Оған сәйкес адамның бірлесу бостандығы құқығын Конституция мен азаматтық заңнамада бекіту жеткіліксіз. Тәжірибеде байқағанымыз аталмыш құқықты қамтамасыз ету үшін оның заманауи түсінігін ұғыну, оны реттеу мен оған қойылатын шектеулердің заңдылығын, негізділігі мен өлшемге сәйкестігін зерттеуді қажет етеді. Осыған сәйкес коммерциялық емес ұйымдар қызметін реттеуге бағытталған құқықтық нормалар бірлесу бостандығын жүзеге асыруға кедергі жасауға емес, оны қамтамасыз ету мен шынайы іске асыруға бағытталуы тиіс деген пікірдеміз. Ал бұл өз кезегінде мемлекеттік деңгейде жаңаша заңнама қалыптастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасының бұрынғы қалыптасқан экономикалық қатынастардан нарықтық қатынастарды құруға көшуі азаматтық айналымдағы барлық ұйымдардың қызмет ету тәртібін елеулі өзгерістерге ұшыратты. Тауар өндіру, жұмыс атқару немесе қызмет көрсетумен бұрыннан айналысып келе жатқан коммерциялық емес ұйым нысандары қазақстандық экономикалық жүйеде өз орнын жоғалтқан жоқ. Сонымен бірге, жүргізіліп отырған реформалар коммерциялық емес ұйымдардың шаруашылық қызметке қатысуының мақсаттарын нақты анықтап беріп, осыған сәйкес оны реттеудің құқықтық тәсілдерін қалыптастырудың қажеттілігін тудырды. Әсіресе, коммерциялық емес ұйымдардың кәсіпкерлік қызметін реттеуде бұл мәселе аса өзектілігін байқатты. Оны жүзеге асырудың шарттары мен тәртібінің зерттелмеуі нәтижесінде тәжірибеде коммерциялық емес ұйымдардың кәсіпкерлік қызметінің ешқандай ерекшелігі жоқ деген түсінік қалыптасқан. Сонымен бірге, тәжірибе жүзінде көптеген коммерциялық емес ұйымдар өзінің құқықтық мәртебесін өзгертпестен өзіне тән жеңілдіктерді негізсіз пайдалана отырып, коммерциялық ұйымдарға айналғандығын көру қиын емес. Бұл бағытта да зерттеудің өзектілігі нарықтық қатынастар тереңдеген сайын артып келеді.

Уақыт талабына сәйкес мемлекет және бизнес-құрылымдармен қатар «үшінші секторды» құрайтын коммерциялық емес ұйымдардың (үкіметтік емес ұйымдар, азаматтық қоғам ұйымдары) жүйесі өзіне ерекше көңіл бөлуді талап етеді. Себебі, соңғы жылдардағы тәжірибеге сүйенсек, бұл сектордың бақылаусыз қызмет атқаруы оның қатысушыларының құқықтары мен бостандықтарының бұзылуының потенциалды қаупін туындатып қана қоймайды, сонымен бірге азаматтық айналымның мемлекет, коммерциялық ұйымдар секілді өзге субъектілерінің де мүдделерінің қанағаттандырылмауына алып келеді. Коммерциялық емес заңды тұлғалар қызметін құқықтық реттеу, оның нысандарының құқықтық жағдайын жетілдіру мен құқықтық қамтамасыз етудің өзектілігін ресми статистиканы қарастыру арқылы байқауға болады. Оған сүйенсек, 2019 жылдың 1 қаңтарында КЕҰ-ның саны 59740-қа жеткен, оның ішінде 4446 жеке мекеме, 8810 қоғамдық бірлестік, 5327 қор, 1336 діни бірлестіктер, 1356 заңды тұлғалардың қауымдастығы, 5263 тұтыну кооперативтері, 362 тұрғын үй кооперативтері, 798 Коммерциялық емес Акционерлік қоғамдар, 2542 пәтер иелерінің кооперативтері, 7726 өзге де ұйымдар (жалпы ҰЕҰ — 37986), ал 20754 мемлекеттік мекеме [3]. Осыған байланысты бұл саладағы қоғамдық қатынастарға мемлекет тарапынан тікелей немесе жанама түрде ықпалдың болуы заңдылық. Сонымен қатар, коммерциялық емес ұйымдар қызметінің нарықтық сипатын айта отырып, олардың жарғылық «ережелер» шеңберінде шектелгендігін айтпау мүмкін емес. Мұндай шектеу коммерциялық емес ұйымдар жүйесін құрайтын «үшінші сектордың» экономика мен әлеуметтік салаға мүмкін болатын тиімді ықпалын әлсіретуі немесе мүлдем жоғалтуы мүмкін. Ал бұл өз кезегінде коммерциялық емес ұйымдар қызметін реттеу үшін, осы нысандағы заңды тұлғалардың түсінігін қайта қарауды талап етері сөзсіз.

Әдістер мен қолданылған материалдар

Мақаланы жазуда ғылыми зерттеудің жалпы және жеке әдістері: диалектикалық, тарихи, формальды-логикалық, салыстырмалы-құқықтық, лингвистикалық, нақты-әлеуметтік әдістер қолданылған. Коммерциялық емес ұйымдар туралы заңнаманың дамуы мен одан әрі жетілуін қарастыруда жалпы танымдық диалектикалық әдіс, осы бағыттағы құқықтық нормалардың өзара және өмірмен байланысын зерттеуде формальды-логикалық, талдау, синтез және хронологиялық әдістері, коммерциялық емес ұйым заңнамасы дамуының шетелдік тәжірибесін зерделеуде салыстырмалы-құқықтық әдістер, «коммерциялық емес ұйым», «бірлестік (бірлесу)» терминдерін тереңірек қарауда лингвистикалық әдістер қолданылды.

Зерттеу негізінде коммерциялық емес ұйымдардың кәсіпкерлік қызметінің мемлекеттік маңызы, оларды мемлекеттік-құқықтық қолдау барысында жеткен нақты нәтижелерді анықтауда статистикалық әдістер пайдаланылған.

Сонымен қатар, тәжірибеде коммерциялық емес ұйымдарды құру, қызметін жүзеге асыру мен тоқтатудың құқықтық мәселелерін анықтау мақсатында Түркістан, Алматы, Қызылорда облыстарындағы қоғамдық бірлестік, қор, тұтыну кооперативтері, мекеме нысандарындағы коммерциялық емес ұйымдарда құқықтық аудиттер (нақты әлеуметтік) жүргізілді.

Нәтижелер

Қазақстанда коммерциялық емес ұйымдар ХХ ғасырдың 80-жылдары саясат пен экономика саласындағы реформаларға байланысты дами бастады. Бүгінгі күні олар біздің елде азаматтық қоғамды дамытудың негізі болып табылады және олардың өскелең рөлі әлеуметтік бағыттағы нарықтық экономиканың құрылуымен байланысты.

Коммерциялық емес ұйымдарды белгілеуде әлемдік тәжірибе қазақстандық тәжірибемен салыстырғанда біршама ерекшеленеді.

Ұлттық заңнамамызда да оларды сипаттау үшін пайдаланылатын терминдер әртүрлі болуы мүмкін: ол үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ), коммерциялық емес ұйымдар (КЕҰ), азаматтық қоғам ұйымдары (АҚҰ). Қатаң мағынада «үкіметтік емес ұйымдар» заңды термин емес, алайда, олардың іс жүзінде орнығуының себебі, олар Біріккен Ұлттар Ұйымының, Дүниежүзілік Банктің, сондай-ақ, бірқатар басқа халықаралық құрылымдардың құжаттарында үкіметтік емес ұйымдарды белгілеу үшін пайдаланылуында. Шындығында, Қазақстанда «үкіметтік емес ұйым» термині, «өзіндік ұйымдасқан» немесе «тәуелсіз қоғамдық бірлестік» сияқты отандық атауларды ауыстыруына халықаралық донорлардың ықпалы жоғары болғандығын осы тақырыптағы ғылыми мақалада қарастырған болатынбыз [4; 196–204].

«Үкіметтік емес ұйым» термині тәжірибеде және заңда пайдаланылатынын атап өткен жөн. «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар және сыйлықақылар туралы» ҚР Заңының 1-бабының 7-тармағында берілген анықтамаға сәйкес, үкіметтік емес ұйымдарға Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес өздерінің ортақ мақсаттарына қол жеткізу үшін ерікті негізде азаматтардың және (немесе) мемлекеттік емес заңды тұлғалардың күшімен құрылған коммерциялық емес ұйымдар (саяси партияларды, кәсіптік одақтарды және діни ұйымдарды қоспағанда) жатады [5]. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының бірқатар заңдарында «үкіметтік емес ұйым» термині Қазақстанда жұмыс істейтін шетелдік және халықаралық үкіметтік емес ұйымдарды белгілеу үшін пайдаланылады. Мысалы, ҚР «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңның 3-бабында «Осы Заңның күші Қазақстан Республикасы аумағында құрылған және жұмыс істейтін шетелдік және халықаралық коммерциялық емес үкіметтік емес бірлестіктердің құрылымдық бөлімшелерінің (филиалдары мен өкілдіктерінің) қызметіне қолданылады, бұған діни бірлестіктер кірмейді» [6] деп көрсетіледі.

Арнайы мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыру үшін мемлекеттік коммерциялық емес ұйым құрылып, ұйым ресми түрде үкіметтік емес деп аталған жағдай мәлім [7].

Іс жүзінде, Қазақстанда бұл термин көбіне коммерциялық емес ұйымдардың синонимі ретінде қолданылады. Алайда тәжірибе мен жоғарыдағы анықтама байқатқанындай, үкіметтік емес ұйым бұл саяси-экономикалық ұғым екенін аңғару қиын емес.

Американдық ғалымдар Леон Е. Айриш, Роберт Кушен, Карла В. Саймон түрлі елдерде үкіметтік емес ұйымдардың құрамына түрлі құрылымдар мен қоғамдық ұйымдар кіреді (және шығарылады) деп көрсетеді. Біржақты мағынада — әрбір мемлекетке қатысты — «үкіметтік емес ұйым» термині құрылған құқықтық жүйенің заңды тұлға ретінде танылатын тек формальды түрде және де-юре құрылған мемлекеттік құрылымды білдіреді деп жазылған [8; 16].

Отандық ғылымда үкіметтік емес ұйымдар — кәсіби ерекшелікпен шектелмейтін (сондықтан ҮЕҰ-ға кәсіподақтар жатпайды) және мемлекеттік билікті көздемейтін (осыған байланысты бұларға саяси партияларды қоспайды) ашық коммерциялық емес ұйымдар [9; 39] деген пікірді қолдайтындар да бар.

Электрондық сөздіктерді ескере отырып, ресейлік ғалым-терминологтардың көбісі Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінде берілген анықтамаға сүйенетінін түсіндік.

Г. Литвинцева институционалдық экономика бойынша терминдер сөздігінде мынадай жолмен коммерциялық емес ұйымның мәнін былайша анықтайды: «Коммерциялық емес (түсімсіз) ұйым —

бұл қызметі барысында табылатын кірістерден шығыстарды алып тастағандағы пайда ұйымның өзінде қалып, оның алдына қойған мақсаттарына пайдаланылуы тиіс ұйым» [10].

«Академик.ру» сөздігі де терминге дұрыс мағына бермейді, «үкіметтік емес ұйым — бұл пайда түсіруді көздемейтін ұйым, заңды тұлға. Коммерциялық емес ұйым жекелеген жағдайларда коммерциялық қызметпен айналысуға құқығы бар, бірақ тек коммерциялық емес бағыттағы мақсатқа жету үшін» [11]. «Жекелеген жағдайлар» деп автор нені меңзегені белгісіздеу.

Шетелдік немесе еуропалық әдебиет көздеріне сүйенсек, бұл ұйымдардың әртүрлі анықтамалары бар, бірақ негізінен олар «коммерциялық емес» деп аталатынын көруге болады. Ғылыми әдебиетте, әдетте, «үшінші сектор» немесе «пайда таппайтын ұйымдар» сияқты ұғымдар кездеседі, бірақ олар көпшілік мақұлдаған терминдер емес. Алайда, жоғарыда аталған терминдерге синоним ретінде пайдаланылуы екі талай бірқатар анықтамалар бар. Осылайша, экономикалық статистикада теріс шектейтін функционалдық аспектіні көрсететін «табыс алуды көздемейтін ұйым» деген анықтама қолданылады. Күнделікті тілде осындай үшінші сектор ұйымдарын таңбалау үшін «бірлестік», «одақ» белгілері пайдаланылады. «Ерікті бірлестік» ұғымының құрылымдық ерекшелігіне қоғамдық бастауларға қатысу назары топталған. Саясатта теріс жіктеуді білдіретін, не осындай ұйымдар мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас белгілейтін, не экономикалық және экономикалық емес кәсіпорын бөлімшелерінің арасындағы айырмашылық орнататын «үкіметтік емес ұйым» және «коммерциялық емес ұйым» деген терминдер пайдаланылады. «Мемлекеттік емес ұйымдар» деп мемлекеттік секторға қатысы жоқ барлық ұйымдарды айтуға болады.

Американдық ғалымдар Salamon, Lester M., Anherer, Helmut K. «пайда таппайтын ұйымдар» азды көпті ашық, формальды құрылымы бар және мемлекеттің ықпалынан тікелей тәуелсіз, өздігінен қалыптасып белгілі бір мақсатқа жету үшін ерікті жұмыстар мен қызметтерді, түрлі материалдық және материалдық емес ресурстарды үйлестіретін социотехникалық құрылым деп түсіндіреді [12; 384]. Ұлыбританияда барлық қоғамға пайдалы ұйымдарға «қайырымдылық ұйымдар» [13; 487] термині қолданылады.

«Коммерциялық емес ұйым» ұғымының анық болмауы және де оның коммерциялық ұйымдармен қатар азаматтық айналымға қатысуы «заң шығарушының заңды тұлғаларды түрлерге бөлудің салалық критерийлеріне нұқсан келтіреді» [14; 107] деген пікірмен толықтай келісеміз.

Заңда қабылданған заңды тұлғаларды коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдарға бөлуді сақтап қалу туралы тұжырымдамалық тенденцияны ұстана келе, «коммерциялық емес ұйым» ұғымын түсінуге қатысты мәселеде нақтылыққа қол жеткізуді алға тарта отырып, ғалымдар коммерциялық емес ұйымдардың заңнамалық атауына ұқсас: «кәсіпкерлік емес» [15; 19], «әлеуметтік» [16; 176], «азаматтық ұйымдар» [17; 245] деген атауларды ұсына бастады.

Алғашқы рет заңды тұлғаларды коммерциялық және коммерциялық емес деп бөлу 1991 жылдың 31 мамырында КСРО және Одақтас республикалардың азаматтық заңнама Негіздерін қабылдаған заңының 18-бабымен жүргізілді [18]. Мұндай қадам қазақстандық заң шығарушы тарапынан 1994 жылы жүргізілген болатын.

Аса ауқымды емес тарихи көзқарастарды ескере отырып, қазақстандық заңнамада, сонымен қатар еуропалықта да [19; 147], коммерциялық емес заңды тұлғаның қазіргі мінсіз кейіпі қоғам мен өз мүшелерінің (қатысушыларының) игілігін қамтамасыз етуге бағытталып «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» ҚР Заңының 4-бабына сәйкес «әлеуметтік, мәдени, ғылыми, білім беру, қайырымдылық, басқару мақсаттарына қол жеткізу; азаматтардың және ұйымдардың құқықтарын, заңды мүдделерін қорғау; даулар мен жанжалдарды шешу; азаматтардың рухани және өзге қажеттіліктерін қанағаттандыру; азаматтардың денсаулығын сақтау, қоршаған ортаны қорғау, дене шынықтыру мен спортты дамыту заң көмегін көрсету үшін, сондай-ақ қоғамдық игіліктерді және өз мүшелерінің (қатысушылардың) игіліктерін қамтамасыз етуге бағытталған басқа да мақсаттарда құрылуы мүмкіндігімен» байланысты болған және байланысты болып келеді [20]. Заң шығарушы дәл осындай аса коммерциялық емес кейіпті жасауды көздеген болатын.

Қолданыстағы заңнамада коммерциялық емес ұйымдардың кейбір ұйымдық-құқықтық нысандарына алынған таза табысты қатысушылар (мүшелер, құрылтайшылар) арасында қалай да бөлуге мүмкіндік беретін жалпы ережеден бөлек көптеген ерекшеліктердің болуы «коммерциялық емес ұйым» ұғымының тұжырымдамалық және нақты мазмұнының арасындағы айырмашылықты көбейтеді. В.Ф. Яковлевтің пікірі бойынша, бұл олардың құқықтық пішіні «жұмбақ, бұлыңғыр және алуан жүзді» болып қалуына себепші болды [21; 147]. Бұл түсініктің тұжырымдамалық мазмұны ретінде зерттеу пәнін белгілі бір топтарға бөлетін не біріктіретін белгілер жүйесі болса, нақты

мазмұны ретінде жекелеген нормативтік-құқықтық актілердегі осы түсінікті қолданудың прагматикалық қырлары танылады. Бұл екі арадағы айтарлықтай айырмашылықтың болуы ерте ме кеш пе жекелеген тұлғалардың бас пайдасына пайдалануға алып келеді. «Коммерциялық емес ұйым» түсінігінің тұжырымдамалық және нақты мазмұнының арасындағы айырмашылық теориялық және тәжірибелік тұрғыда жиі кездесетін жайт. Біздің айтпағымыз, ҚР Азаматтық кодексі мен ҚР «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңындағы «коммерциялық емес ұйымның» заңды түсінігі қалыптасқанымен, шынайы тәжірибеде оның түрлі ұйымдық-құқықтық нысандары туралы заңды бастапқы мәнінде қолдану әртүрлі себептерге сәйкес мүмкін емес.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі коммерциялық емес ұйым қызметінің негізгі мақсаты ретінде пайда келтіре алмайтын және алынған таза табысын қатысушыларына үлестірмейтін деген анықтама береді. Және керісінше коммерциялық ұйымды қызметінің негізгі мақсаты ретінде табыс табу болып табылатын ұйым ретінде анықтайды [22].

Жоғарыдағы берілген анықтама заңды тұлғаның біз зерттеп отырған категориясына сипаттама беруге бағытталмағандығы байқалады. Бұл анықтама «коммерциялық ұйым» ұғымына теріс мағынадағы «болымсыз» түсінік беру жолымен берілген. ҚР Азаматтық кодексі 33-бабының 1-тармағына сәйкес «өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде табысын келтіруді көздейтін» [22] болымды түсінік берілген «коммерциялық ұйым» бар.

Осылайша, заң шығарушы коммерциялық емес ұйымдардың заңдық маңызды белгілері ретінде төмендегідей оның екі «болымсыз» қасиеттерін атап көрсетеді: 1) пайда келтіру коммерциялық емес ұйым қызметінің негізгі мақсаты болмауы тиіс; 2) коммерциялық емес ұйым қатысушылары арасында таза табысты бөлуге тыйым салу.

Ендігі жерде коммерциялық емес ұйымның осы екі белгісін талдайық.

Талқылау

Коммерциялық емес ұйымның бірінші белгісі негізгі мақсат ретінде пайда келтіру болмауы тиіс деген талап. Егер де заң шығарушы тарапынан осы жерде нүкте қойылған болса, онда заңды тұлғаларды «коммерциялық» немесе «коммерциялық емес» түрлерге бөлу оңай болар еді. Демек коммерциялық ұйымдар бұл пайда келтіру негізгі мақсаты болып табылатын ұйымдар, ал өзге қоғамдық пайдалы мақсаттарды көздейтін ұйымдардың барлығы коммерциялық емес деп танылуы тиіс болатын. Ғылымда мұндай қарама-қарсы ұғымдар «сызықтық тәсіл» арқылы шешіліп отырады. Мұндай «сызықтық» әдіс «шындық-өтірік», «махаббат-жек көру» сияқты өзара оппозициялық ұғымдардың негізінде жатады. Тиісінше «коммерциялық емес» ұйымдардың өлшемдік қасиеттерінің максималды көрінісі кәсіпкерлік қызметпен айналысуына тыйым салу болуы тиіс. Алайда заң шығарушы толықтай сызықтық өлшемді басшылыққа алмастан, коммерциялық емес ұйымдарға кәсіпкерлік қызметпен айналысуына толықтай мүмкіндік берді. Осылайша, коммерциялық емес ұйымдардың екі тобы пайда болды: айталық, біріншісі қандай да бір қоғамдық мақсаттарды көздей отырып, табыс табумен де айналысатын ұйым болса, екінші топты қызметі тек қана қоғамдық игіліктерге жетуге ғана бағытталған ұйымдар құрады.

Жоғарыдағы жағдайдан қалыптасқан логикаға сәйкес пайда келтіру қызметінің болуы не болмауы қасиеті негізінде заңды тұлғаларды «коммерциялық» және «коммерциялық емес» деп бөлудің аса қиын екені байқалады. Біздің ойымызша, осының негізінде «коммерциялық емес ұйым» категориясы қазақстандық заңнамада біржақты коммерциялық та емес, немесе толықтай коммерциялық та емес «орталық позицияда» қалып қойған.

Құқық қолдану тәжірибесінде бірден-бір өзекті мәселелердің бірі коммерциялық емес ұйым қызметінің негізгі мақсатын анықтау қажеттігінің қиындығы. Яғни, көптеген мақсаттарының ішінде коммерциялық емес ұйым үшін «іс жүзінде» («де-факто») қайсысы «аса маңызды, негізгісі» болып табылады? Нәтижесінде ұйым мақсаттарының «негізгісін» табу үшін қандай өлшемдердің көмегімен саралауға болады? Қазіргі заң ғылымы мен тәжірибесі коммерциялық емес ұйымның негізгі мақсатын анықтау үшін қажетті тиімді тәсілдермен жабдықталған ба? Міне күнделікті тәжірибеде кездесетін сауалдардың тізімінің негізгілері осындай. Осы сұрақтарға жауап табуға тырыссақ.

Алғашқыда коммерциялық емес ұйымның қоғамдық игіліктерге бағытталған негізгі мақсатын, екінші кезектегі пайда келтіретін кәсіпкерлік қызметінен ажырата алуға болады деген жағдайды қарастырайық. Мұндай мүмкіндік екі жағдайда туындайды: біріншісі, коммерциялық емес ұйым кәсіпкерлік қызметпен мүлдем айналыспағанда, екіншісі, коммерциялық емес ұйымның қызметі мүлдем пайда келтірмеген жағдайда. Мысал ретінде бір жағынан қайырымдылықпен айналысатын,

екінші жағынан сауда-саттықты жүзеге асыратын ұйымның жағдайын айтуға болар еді. Қайырымдылық қызметі коммерциялық емес ұйым үшін негізгі және ол пайда келтірмейді де, ал сауда-саттық коммерциялық емес ұйымның негізгі қызметін қаржыландыруға қажетті қаражатпен қамтамасыз ету үшін қажетті пайда келтіретін және бірыңғай екінші кезектегі қызметі ретінде танылады. Жалпы мұндай ұйымда барлығы қисынға сай, түсінікті.

Негізгі қызмет коммерциялық емес ұйым үшін пайда келтірмеуі тиіс деген пікір ресей ғалымдарының еңбектерінде В.В. Залесский, Р.Ф. Калистратова [23, 93], О.П. Кашковский [24, 13] толықтай негізделіп қолданылады.

Ал өзге пікірлердің барлығы бұл өлшем мүлдем тәжірибеге сәйкес келмейді деп есептейді. Қазақстандық заң шығарушының коммерциялық емес ұйымдардың негізгі және екінші кезектегі қызметін қатар қолдануға көптеген мүмкіндік бергендігі туралы алдын ала жаңсақ пікір қалыптастырмас үшін, мысалдар келтірейік. Негізгі қызметі ретінде білім беруді мақсат тұтқан мекеме ұйымдық-құқықтық нысанында құрылған КЕҰ-ның өз оқушылары мен тыңдаушыларынан өз қызметін көрсеткені үшін ақы алуға құқығы бар. Алайда, білім беру қызметі мекеменің негізгі мақсаты емес пе еді? Міне, заң шығарушы бұл жағдайда коммерциялық емес ұйымға негізгі қызметінде қоғамдық пайдалы қызмет пен кәсіпкерлік қызметті қатар атқаруға мүмкіндік беріп отыр.

Кейбір ресейлік авторлар коммерциялық емес ұйымның қызметін негізгі және негізгі емес деп ажыратудың талпынысының нәтижесіздігін танып, оны шешудің жанаша жолдарын ұсынады. Мысалы, ресейлік автор О.Е. Чернега ұйымдарды «коммерциялық» және «коммерциялық емес» деп бөлудің базалық өлшемі ретінде «қызмет мақсаты» мен «құрылу мақсатын» бөліп қарастыруды ұсынады [25; 135, 136].

Біздің ойымызша, ең бірінші КЕҰ-ның өзге де коммерциялық заңды тұлғалармен қатар мақсаты мен қызметі ҚР Конституциясына және де қолданыстағы заңнамаға сәйкес болуы қажет. Коммерциялық емес заңды тұлғалардың «қызметінің» «негізгі мақсатын» ҚР АҚ-нің 34-бабының өзі анықтап беріп тұр деп ойлаймыз. Оған сәйкес КЕҰ-ның «қызметінің» «негізгі мақсаты» пайда келтіруді көздемеу және таза табыс болған жағдайда да оны қатысушылары арасында үлестірмеу болып табылады. Ал, «құрылуының мақсаттарын» жоғарыда Қазақстан Республикасының «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңының 4-бабында айқындалғандығын айтқан болатынбыз.

Сондықтан да ҚР Азаматтық кодексінің 34-бабының 3-тармағында көрсетілген «Коммерциялық емес ұйым кәсіпкерлік қызметпен өзінің жарғылық мақсаттарына сай келуіне қарай ғана айналыса алады» деген құқықтық шарты «Коммерциялық емес ұйым кәсіпкерлік қызметпен өзінің құрылу мақсатына жету үшін ғана айналыса алады» деген тұжырымда берілуі тиіс.

КЕҰ-лар қызметінің «қоғамдық пайдалылығы» мен «коммерциялық емес бағытқа бағытталғандығын» анықтау бұл басқа мәселе. Мұндай өлшемдер мен тетіктер коммерциялық емес ұйымның кәсіпкерлікпен айналысуының мөлшерін анықтап береді. Яғни ұйымның негізгі қызметі мен шығыстары жарғыда көрсетілген «коммерциялық емес қызметінің мақсаттарына» бағытталған ба әлде жоқ па осыны көрсетіп береді. Нәтижесінде өз қаражаттарының көпшілігін кәсіпкерлік бағытта жұмсап отырса, мұнда ұйым коммерциялық емес ұйым ретінде қызметін тоқтатуы қажет. Мысалы, АҚШ-та «айрықша мақсат» деп аталатын тест түріндегі қатал өлшемдер бар. Осы стандартқа сәйкес, егер ұйымның қоғамдық пайдалылығы оның жалпы мақсаттарының маңызды бөлігі болып табылмаса, ұйым КЕҰ деп танылмайды [26; 93].

Ендігі жерде коммерциялық емес ұйымның «өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде пайда келтіре алмайтын» қасиетін оның «қызмет мақсаты» мен «құрылу мақсатын» ажырату арқылы шешу туралы мәселеге оралайық. Кәсіпкерлік қызметпен айналысуға рұқсат берілген күнде де коммерциялық емес ұйым өз алдына әртүрлі мақсаттар қоя алмайды, оның ішінде пайда келтіру мақсатында. Яғни, КЕҰ-ның «қызмет мақсаттары» оның «құрылу мақсатына» не керісінше сәйкес келуі заң талабы.

Бір қарағанда ресейлік ғалым О.П. Кашковскийдің [24; 13] «құрылу мақсаттары» мен «қызмет мақсаттарының» әрқашан біртектес бола бермейді деген пікірімен келісіп, «коммерциялық емес ұйым» түсінігін қалыптастыруда, оның қызмет мақсаттарына сүйеніп, ҚР АҚ-нің 34-бабының 1-тармағын «коммерциялық емес ұйымдар әлеуметтік, мәдени, ғылыми, білім беру, қайырымдылық, басқару мақсаттарына қол жеткізу... басқа да мақсатта» құрылады деп көрсету де шындыққа бір жақындайтын секілді. Алайда, коммерциялық емес ұйымдардың, барлық ықтимал мақсаттарын заңнамалық актіде қамту мүмкін емес, себебі, олардың негізінде қоғамда қазіргі уақытта бар және қайта орын алатын әлеуметтік қажеттіліктер мен коммерциялық емес мүдделердің алуан түрі жатыр. Сол себепті «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңда жоғарыда келтірілген тізім түбегейлі

болып табылмайды және коммерциялық емес ұйымдардың «қоғам игілігі мен өз мүшелерінің (қатысушыларының) игілігіне бағытталған басқа мақсаттарда да» ашылу мүмкіндігі бар. Сондықтан да, «коммерциялық емес ұйым» түсінігін айқындауда бұл ұйымдардың «өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде пайда келтіре алмау» қасиетінің тиімділігі төмен.

Енді «алынған таза табысты қатысушылар арасында үлестірмейтін» қасиетіне келсек.

Ресейлік И.В. Елисеев, В.В. Рахмилович, М.Ю. Тихомиров [27; 18–19]) және отандық ғалымдар М.К. Сулейменов [28; 171–176], Ю.Г. Басин [29; 95] таза табысты үлестірмеуді коммерциялық емес ұйымдардың жалғыз ғана тиімді әрі сенімді белгісі ретінде бағалайды. Шындығында шетелдік құқықшығармашылық пен құқық қолдану тәжірибесі көрсеткеніндей осы белгі әзірге КЕҰ-ны коммерциялық заңды тұлғалардан ажыратудың тиімді өлшемі ретінде көрінеді.

Өкінішке орай, отандық және көршілес елдердің заңнамалары тәжірибеде бұл өлшемнің де дәйекті түрде қолданыла бермейтінін көрсетеді. Жалпы ережеден бөлек көптеген ерекшеліктердің болуы КЕҰ-ның кейбір ұйымдық-құқықтық нысандарына алынған табысты қандай да болмасын тәсілмен қатысушылары (мүшелері, құрылтайшылары) арасында бөлуге мүмкіндік беріп отыр. Бұған мысал ретінде, тұтыну кооперативтерін айтуға болады. «Тұтыну кооперативі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылы 8 мамырдағы Заңының 14-бабының 8-тармақшасына сәйкес «тұтыну кооперативі таратылған жағдайда кредиторлармен есеп айырысқаннан кейін қалған мүліктің бір бөлігінің құнын немесе тұтыну кооперативі мүшелерінің келісімі бойынша мүліктік (пайлық) жарнасына бара-бар заттай түрде осы мүліктің бір бөлігін алуға» мүшелер құқылы.

Көрсетілген нормаға сәйкес кооператив мүшелері арасында алынған табысты бөле алу мүмкіндігі коммерциялық емес ұйым ретіндегі тұтыну кооперативінің құқықтық табиғатына сай келмейтінін байқау қиын емес. Бұл жағдайда заң шығарушы тарапынан ескерту енгізіліп, оның мүмкіндіктерін тарылту немесе тұтыну кооперативтерін коммерциялық емес ұйымдар қатарынан алып тастау қажет.

Сонымен коммерциялық емес ұйымның жоғарыда талданған екінші белгісі де көптеген цивилистердің сенімді және абсолютті жеткілікті белгісі ретінде оны коммерциялық заңды тұлғадан ажырататын деп сенімді айтқанына қарамастан, бұл белгінің де «коммерциялық емес ұйым» түсінігінің құқықтық табиғатын толық ашпайтындығына көзіміз жетті. КЕҰ-ның кейбір ұйымдық-құқықтық нысандары үшін жалпы ережеден бөлек ерекшеліктердің көп болуы, ол ережені одан әрі дамытпайды, керісінше оны жоққа шығарады. Бұл жағдай өз кезегінде коммерциялық емес нысанда құрылған ұйымды коммерциялық мақсатта теріс пайдалануға мүмкіндік берері сөзсіз.

Кейбір авторлар бұл жағдайдан шығудың бірден-бір жолы ретінде коммерциялық емес ұйымдардың мәндік белгілерінен гөрі оның алдыңғы белгілері ретінде нысандық өлшемдерді есептеуді жөн көреді [29; 35–41].

Қазақстанның азаматтық заңнамасына сәйкес коммерциялық заңды тұлғалар мемлекеттік кәсіпорын, акционерлік қоғам мен өндірістік кооператив және де шаруашылық серіктестік нысандарында құрылса, КЕҰ мекеме, акционерлік қоғам, тұтыну кооперативтері, діни бірлестіктер, қор, қоғамдық бірлестіктер мен өзге де нысанда құрылуы мүмкін.

Нысандық белгісіне сәйкес ұйым не коммерциялық заңды тұлғаның жоғарыда көрсетілген нысандарында не КЕҰ-ның нысандарында ғана құрылуы тиіс. Бұл бағытта әрине, нысандық белгі жоғарыда талданған КЕҰ-ның белгілеріне қарағанда шартсыз сипатқа ие. Яғни кез келген құрылған ұйым ең алғаш өзінің құрылу нысанын таңдайтыны белгілі. Басқаша айтар болсақ, өзінің мәні жағынан коммерциялық ұйым болып табылатын заңды тұлға нысандық белгілеріне сәйкес коммерциялық емес ұйымға жатқызылса, онда ол КЕҰ ретінде саналып, өзінің заңдық салдарларына ие болады. Мысалға, жоғарыда айтқан тұтыну кооперативтерін немесе мекеме нысанындағы коммерциялық емес ұйымды алайық, қызметінің ішкі мәніне сәйкес олар коммерциялық ұйым болғанымен, ұйымдық-құқықтық нысанына сәйкес коммерциялық емес заңды тұлға саналып, тиісті құқықтық мәртебеге ие болады.

Мұндай сыртқы нысаны мен ішкі мазмұны арасындағы қарама-қайшылық заңның әрпін бұлжытпай орындаудан туған құқықтағы «таза құқықтық құндылықтар» қалыптастыруға бағытталған нысандық тәсілдің артықшылығы болып табылады. Алайда, сыртқы нысан мен ішкі мазмұн бір-бірімен үйлеспейтінін тәжірибеде анық байқауға болады. Сондықтан да бұл екі категорияның арақатынасы өзара байланыстарды есептей отырып жасалуы қажет.

Қорытынды

Талданған әдістемелік тәсілдер біз қарастырып отырған «коммерциялық емес ұйым» құбылысының түсінігін одан әрі қарастыруда жол сілтеуші белгілер ретінде қолдануға болады дей отырып, мынадай қорытынды жасауға болады:

1. Қазіргі таңда заңды тұлғаларды коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдарға ажыратудың «өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде пайда келтіре алмау» сияқты белгісін коммерциялық емес ұйымдардың басым көпшілігіне тән дей отырып қолдану өзінің тиімділігін жоғалтты. Яғни бұл белгіні қолданудың аясы тарылып, универсалдық мәнін жоғалды деп есептейміз. Заң шығарушының алдында оны ажыратудың жаңа белгілері мен өлшемдерін ойлап табу емес, осыған дейін қалыптасқан өлшемдерді өз ретімен қолдану мақсаты тұр. Бүгінгі қазақстандық заңнамада «коммерциялық емес ұйым» жалпы түсінігін КЕҰ-ның жекелеген ұйымдық-құқықтық нысандарында қолданудың реттілігі (последовательность) сақталмаған.

2. КЕҰ-лар қызметінің «қоғамдық пайдалылығы» мен «коммерциялық емес бағытқа бағытталғандығын» (яғни «негізгі» және «екінші кезектегі» қызметін ажырату) анықтаудың өлшемдері мен тетіктерін жасақтап, ҚР АҚ-нің 34-бабына сәйкестендіру мақсатында қазіргі қолданыстағы құқықтық актілерге тексеру жүргізу қажет.

3. «Алынған таза табысты қатысушылар арасында үлестірмеу» белгісіне байланысты ұйымдарды коммерциялық емес және коммерциялық деп бөлудің де тиімділігі де бұл ережені өз ретімен (последовательно) қолданбау салдарынан тиімділігі төмендеуде. Яғни, «коммерциялық емес ұйым» туралы жалпы ережелерден бөлек ерекшеліктердің (исключение из общих правил) болуы кейбір ұйымдық-құқықтық нысандағы КЕҰ-ға қатысушылар (мүшелер, құрылтайшылар) арасында пайданы бөлуге мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде «коммерциялық емес ұйым» түсінігінің тұжырымдамалық мазмұны мен нақты тәжірибелік мазмұны арасындағы арақатыстық ұлғаюына және оның азаматтардың бас пайдасына пайдалануына алып келеді.

4. Ұйымдық-құқықтық нысан мен заңды тұлғаға тән сипаттық қасиеттер арасындағы қарым-қатынас сыртқы нысан мен оның мазмұны арасындағы өзара байланысты ескере отырып жасалуы және одан әрі жетілдірілуі қажет. Мұндағы ажыратудың басты белгісі ретінде ішкі мазмұны танылуы тиіс. Ұйымдық-құқықтық нысанның ішкі мазмұнына емес, сыртқы пішініне көбірек мән беру азаматтық құқықтық әлеуметтік белсенділігін төмендетіп қана қоймайды, сондай-ақ оның реттеушілік құнын жояды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Назарбаев Н. Ұлт жоспары — Қазақстандық арманға бастайтын жол / Н. Назарбаев // Егемен Қазақстан. — 2016, 6 қаңтар.
- 2 Назарбаев Н.Ә. «100 нақты қадам» — бұл жаһандық және ішкі сын-қатерлерге жауап және сонымен бір мезгілде, жаңа тарихи жағдайларда ұлттың дамыған мемлекеттердің отыздығына кіруі жөніндегі жоспары / Н. Назарбаев // Егемен Қазақстан. — 2015, 20 мамыр.
- 3 База данных юридических лиц [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.adilet.gov.kz>.
- 4 Айтимов Б.Ж. Теоретико-правовые подходы к определению понятия «некоммерческая организация» / Б.Ж. Айтимов // Вестн. Казах. нац. ун-та им. аль-Фараби. Сер. юрид. — 2015. — № 3 (75). — С.196–204.
- 5 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар және сыйлықақылар туралы 2005 жылғы 12 сәуірдегі № 36-III Қазақстан Республикасының Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000036>
- 6 «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 31 мамырдағы № 3 Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000003>
- 7 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 февраля 1998 г. № 103 «О Программе микрокредитования наименее обеспеченных граждан Республики Казахстан на 1998–2000 годы» (с изм., внесенными Постановлением Правительства РК № 730 от 1.08.98 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.online.zakon.kz.
- 8 Леон Е.Айриш. Руководство по разработке и применению законов, регулирующих деятельность неправительственных организаций / Леон Е.Айриш, Роберт Кушен, Карла В. Саймон. — Алматы: Изд-во «LEM», 2006. — 172 с.
- 9 НПО: решение проблем бедности / под ред. А. Ильясовой, С. Исламовой. — Алматы: UNDP «Kazakhstan», 2004. — С. 39.
- 10 Словарь терминов по институциональной экономике [Электронный ресурс] / сост. Г.А. Литвинцева. — М., 2001. — Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/96>.
- 11 Словарь бизнес-терминов «Академик.ру» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dic.academic.ru>.
- 12 Salamon Lester M., Anherer Helmut K. In Search of the Nonprofit Sector / Salamon Lester M., Anherer Helmut K. // The Question of Definitions In Voluntas. — 1992. -№ 2. — P.384.

- 13 Helmut K., Anheier Gabriel Rudney, Lester M. Salamon. Non-profit institutions in the United Nations System of National Accounts: country applications of SNA guidelines // International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations. — 1994. — Vol. 4, issue 4. — P. 487.
- 14 Десятов И.Н. О праве некоммерческих организаций на деятельность, приносящую доход / И.Н. Десятов // Вестн. Перм. ун-та. — 2011. — № 1. — С. 107.
- 15 Серова О.А. Законодательство о юридических лицах: возможные пути совершенствования / О.А. Серова // Гражданское право. — 2009. — № 4. — С. 19.
- 16 Грешников И.П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве / И.П. Грешников. — СПб., 2002. — С. 176.
- 17 Фролова Н.К. Коммерческая деятельность: понятие и признаки. Актуальные вопросы частного права / Н.К. Фролова. — Самара, 2004. — 245 с.
- 18 Основы Гражданского законодательства Союза ССР и республик (утверждены Постановлением Верховного Совета СССР 31 мая 1991 года № 2211-1) (утратил силу) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.online.zakon.kz>.
- 19 Латурнеги Мари-Эме. Некоммерческие организации в российском праве / Латурнеги Мари-Эме // Закон. — 2009. — № 5. — С. 147.
- 20 «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 қаңтардағы № 142-ІІ Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142_
- 21 Яковлев В.Ф. Некоммерческие организации: теоретические и практические проблемы / В.Ф. Яковлев // Журн. рос. права. — 2009. — № 1. — С. 147.
- 22 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім). Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 27 желтоқсандағы қаулысымен қолданысқа енгізілді [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>
- 23 Залесский В.В. Комментарий к Федеральному закону «О некоммерческих организациях» / В.В. Залесский, Р.Ф. Калистратова. — 3-е изд., доп. и перераб. — М.: Юрайт, 2000. — С. 93.
- 24 Кашковский О.П. Правовое регулирование предпринимательской деятельности некоммерческих организаций: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.П. Кашковский. — М., 2000. — С. 13.
- 25 Чернега О.Е. Правовая модель благотворительности и благотворительных организаций: гражданско-правовой и социологический аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.Е. Чернега. — М., 1998. — С. 135, 136.
- 26 Защита общественных интересов: курс лекций. Школа управления НКО. — Кн. V / под ред. Центра поддержки НКО. — М.: ЦПНКО, 2002. — С. 93.
- 27 Комментарий к Федеральному закону «О некоммерческих организациях» / под ред. М.Ю. Тихомирова. — 2-е изд. перераб. и доп. — М.: Юриформцентр, 2000. — С. 18, 19.
- 28 Гражданский кодекс Республики Казахстан. (Общая часть). Комментарий (постатейный): [В 2 кн.] — 3-изд., испр. и доп. с использованием судебной практики / отв. ред. М.К. Сулейменов. — Алматы, 2007. — Кн. 1. — С. 171–176.
- 29 Костенко Н.В. Гражданско-правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций в Российской Федерации: автореф. ... канд. юрид. наук / Н.В. Костенко. — Екатеринбург, 2004. — С. 35–41.

Б.Ж. Айтимов, Е.Ш. Дусипов, Б.А. Сериев

Понятие некоммерческой организации и ее место в системе гражданского права

В статье понятие «некоммерческая организация», сформированное в научном сообществе, исследовано в сравнении с практическими примерами, зарубежными теоретическими идеями. На данный момент важно пересмотреть понятие «некоммерческая организация». Очевидно, что основной причиной является формирование и развитие казахстанского опыта местного самоуправления за счет повышения политической, экономической и социальной активности граждан, в результате чего местные проблемы решались бы, используя собственный потенциал населения. Однако отсутствует научное и теоретическое осмысление концепции «некоммерческой организации» с точки зрения ее основных целей. Это, в свою очередь, не позволит усовершенствовать отечественное законодательство о некоммерческих организациях. Одну из основных причин неразвитости законодательства в этой сфере без привлечения международных и иностранных организаций можно увидеть в несовершенстве государственной политики, направленной на формирование и развитие гражданского общества. Мы считаем, что это результат работы государственных структур, заинтересованных в развитии этой отрасли. Целью исследования является определение понятия «некоммерческая организация» по гражданскому законодательству Республики Казахстан и ее места в гражданском праве на государственном и общественном уровне. Помимо статистических, аналитических, синтезирующих, сравнительно-правовых, лингвистических методов исследования, в статье использованы такие методы, как оценка реально-социальной деятельности, правовой аудит при исследовании их практического развития. В результате исследования было высказано мнение, что существующие критерии различия коммерческих и некоммерческих организаций вряд ли применимы, и, следовательно, имеется необходимость создания новых критериев для их разделения, таких как «общественная выгода» и т.д.

Ключевые слова: юридическое лицо, некоммерческая организация, гражданское право, признаки юридического лица, уставная деятельность.

B.Zh. Aitimov, Ye.Sh. Dussipov, B.A. Seriev

The concept of a non-profit organization and its role in the civil law system

In the scientific article, the concept of «non-profit organization», formed in the scientific community, is investigated in comparison with practical examples, foreign theoretical ideas. At the moment, it is important to reconsider the concept of «non-profit organization». Obviously, the main reason is the formation and development of the Kazakh experience of local self-government by increasing the political, economic and social activity of citizens, as a result of which local problems would be solved using the population's own potential. However, there is no scientific and theoretical understanding of the concept «non-profit organization» in terms of its main goals. This, in turn, will not allow to improve the domestic legislation on non-profit organizations. One of the main reasons for the underdevelopment of legislation in this area without the involvement of international and foreign organizations can be seen in the imperfection of state policy aimed at the formation and development of civil society. We believe that this is the result of the work of government agencies interested in the development of this industry. The aim of the study is to define the concept of «non-profit organization» under the civil legislation of the Republic of Kazakhstan and its place in civil law, at the state and public levels. In addition to statistical, analytical, synthesizing, comparative legal, linguistic research methods, the article uses methods such as the assessment of real social activities, legal audit in the study of their practical development. As a result of the study, it was suggested that the existing criteria for distinguishing between commercial and non-commercial organizations are hardly applicable, and, therefore, there is a need to create new criteria for their separation, such as «public benefit», etc.

Keywords: legal entity, non-profit organization, civil law, characteristics of a legal entity, statutory activity.

References

- 1 Nazarbayev, N.A. (2016). Ult zhospary — Qazaqstandyq armanga bastaityn zhol [The plan of the nation is the path to the Kazakhstan dream]. *Egemen Qazaqstan – Sovereign Kazakhstan* [in Kazakh].
- 2 Nazarbayev, N.A. (2015). «100 naqty qadam» — bul zhakhandyq zhane ishki syn-qaterlerge zhauap zhane sonymen bir mezigilde, zhana tarihi zhagdailarda ultyn damyngan memleketterding otyzdygyna kirui zhonindegi zhospary [«100 concrete steps» is a response to global and domestic challenges and, at the same time, a plan for the nation to join the top thirty developed countries in the new historical context]. *Egemen Qazaqstan – Sovereign Kazakhstan* [in Kazakh].
- 3 Baza dannyykh yuridicheskikh lits [Legal entities database]. *adilet.gov.kz*. Retrieved from <http://www.adilet.gov.kz>. [in Russian]
- 4 Aitimov, B.Zh. (2015). Teoretiko-pravovye podkhody k opredeleniu poniatia «nekommercheskaia organizatsiia» [Theoretical and legal approaches to the definition of the concept of «non-profit organization»]. *Vestnik Kazakhskogo natsionalnogo universiteta imeni al-Farabi. Seria Yuridicheskaya* [in Russian].
- 5 Qazaqstan Respublikasyndagy memlekettik aleumettik tapsyrys, ukimettik emes uymdarga arналған grantтар және syilyqaylar туралы 2005 жылғы 12 сәуірдегі №. 36-III Qazaqstan Respublikasynyn Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 12, 2005 No. 36-III on state social order, grants and bonuses for non-governmental organizations in the Republic of Kazakhstan]. *adilet.gov.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000036> [in Kazakh].
- 6 «Qogamdyq birlestikter turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 1996 жылғы 31 мамырдағы №. 3 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated May 31, 1996 No. 3 «On Public Associations»]. *adilet.gov.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000003> [in Kazakh].
- 7 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 12 fevralia 1998 g. № 103 «O Programme mikroreditovaniia naimenee obespechennykh grazhdan Respubliki Kazakhstan na 1998–2000 gody» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated February 12, 1998 No. 103 «On the Microcrediting Program for the Least Income Citizens of the Republic of Kazakhstan for 1998–2000» (as amended by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 730 dated 1.08.98)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://www.online.zakon.kz> [in Russian]
- 8 Leon, E.Airish, Robert, Kushen, & Karla, V. Saimon. (2006). *Rukovodstvo po razrabotke i primeneniю zakonov, regulirushikh deiatel'nosti nepravitel'stvennykh organizatsii* [Guidelines for the Development and Implementation of Laws Governing the Activities of Non-Governmental Organizations]. Almaty: Izdatel'stvo «LEM» [in Russian]
- 9 Ilyasova, A., & Islamova, S. (Eds.). (2004). *NPO: reshenie problem bednosti [NGOs: Addressing Poverty Issues]*. Almaty: UNDP «Kazakhstan» [in Russian].
- 10 Litvintseva, G.A. (2001). Slovar terminov po institucionalnoi yekonomike [Institutional Economics Glossary]. Moscow: *Vocable.ru*. Retrieved from <http://vocable.ru/dictionary/96> [in Russian].
- 11 Slovar biznes-terminov «Akademik.ru» [Dictionary of business terms «Academic.ru»]. *dic.academic.ru*. Retrieved from <http://www.dic.academic.ru> [in Russian].
- 12 Salamon Lester, M., & Anherer Helmut, K. (1992). In Search of the Nonprofit Sector // The Question of Definitions In *Voluntas*.

- 13 Helmut, K., & Anheier, Gabriel Rudney, Lester M. Salamon. (1994). Non-profit institutions in the United Nations System of National Accounts: country applications of SNA guidelines // *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*.
- 14 Desyatov, I.N. (2011). O prave nekommercheskikh organizatsii na deiatel'nost, prinosiashchuiu dokhod [On the right of non-profit organizations to generate income]. *Vestnik Permskogo universiteta — Perm University Bulletin*, 1, 107 [in Russian].
- 15 Serova, O.A. (2009). Zakonodatel'stvo o yuridicheskikh litsakh: vozmozhnye puti sovershenstvovaniia [Legal Entity Legislation: Possible Ways to Improve]. *Grazhdanskoe pravo* [in Russian].
- 16 Greshnikov, I.P. (2002). *Subekty grazhdanskogo prava: yuridicheskoe litso v prave i zakonodatel'stve* [Subjects of civil law: a legal entity in law and legislation]. Saint Petersburg [in Russian].
- 17 Frolova, N.K. (2004). *Kommercheskaia deiatel'nost: poniatie i priznaki. Aktualnye voprosy chastnogo prava* [Commercial activity: concept and characteristics. Topical issues of private law]. Samara [in Russian].
- 18 Osnovy Grazhdanskogo zakonodatel'stva Souza SSR i respublik (utverzhdeny Postanovleniem Verhovnogo Soveta SSSR 31 maia 1991 goda № 2211-I) (utratilo silu) [Fundamentals of the Civil Legislation of the USSR and the republics (approved by the Decree of the Supreme Soviet of the USSR on May 31, 1991 No. 2211-I). (invalidated)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://www.online.zakon.kz> [in Russian].
- 19 Laturnegi, Mari-Eme. (2009). Nekommercheskie organizatsii v rossiiskom prave [Non-profit organizations in Russian law]// *Zakon*, 5 [in Russian].
- 20 «Kommertsialyq emes uymdar turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2001 zhylyg 16 qangtardagy No. 142-II Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 16, 2001 No. 142-II «On non-profit organizations»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142_ [in Kazakh].
- 21 Yakovlev, V.F. (2009). Nekommercheskie organizatsii: teoreticheskie i prakticheskie problemy [Non-commercial organizations: theoretical and practical problems]. *Zhurnal rossiiskogo prava — Journal of Russian Law*, 1, 147 [in Russian].
- 22 Qazaqstan Respublikasynyn Azamattyq Kodeksi (Zhalpy bolim). Qazaqstan Respublikasy Zhogargy Kenesinin 1994 zhylyg 27 zheltoqsandagy qaulysymen qoldanysha engizildi [The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) came into force by the Resolution of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan of December 27, 1994]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> [in Kazakh].
- 23 Zalesskiy, V.V., & Kalistratova, R.F. (2000). Kommentarii k Federalnomu zakonu «O nekommercheskikh organizatsiiakh» [Commentary to the Federal Law «On Non-Commercial Organizations»]. (Ed. 3d.). Moscow: Raif [in Russian].
- 24 Kashkovskiy, O.P. (2000). Pravovoe regulirovanie predprinimatelskoi deiatel'nosti nekommercheskikh organizatsii [Legal regulation of entrepreneurial activity of non-profit organizations]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 25 Chernega, O.E. (1998). Pravovaia model blagotvoritel'nosti i blagotvoritel'nykh organizatsii: grazhdansko-pravovoi i sotsiologicheskii aspekty [Legal model of philanthropy and charitable organizations: civil law and sociological aspects]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 26 Zashchita obshestvennykh interesov: kurs lektsii. Shkola upravleniia NKO (2002). [Protection of public interests: a course of lectures. NCO Management School]. Book V / under the editorship of the NGO Support Center. Moscow: SPNKO [in Russian].
- 27 Tikhomirov, M.Yu. (Ed.). (2000). *Komentarii k Federalnomu zakonu «O nekommercheskikh organizatsiiakh»* [Commentary to the Federal Law «On Non-Commercial Organizations»]. Moscow: Urinformtsentr [in Russian].
- 28 Suleimenov, M.K. (Ed.). (2007). *Grazhdanskii kodeks Respubliki Kazakhstan. (Obshaia chast). Kommentarii (postateinyi)* [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part): Comment (post-article)]. (In 2 books — 3 ed.). Almaty [in Russian].
- 29 Kostenko, N.V. (2004). *Grazhdansko-pravovoe regulirovaniie deiatel'nosti nekommercheskikh organizatsii v Rossiiskoi Federatsii* [Civil and legal regulation of the activities of non-profit organizations in the Russian Federation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ekaterinburg [in Russian].